

Г.О. Черноус, канд. екон. наук, доц.

МЕТОДОЛОГІЯ ПРОАКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМИ СИСТЕМАМИ

Статтю присвячено проблемам розробки концептуальних положень проактивного управління соціально-економічними системами як особливого виду управління, спрямованого на активне формування потенційно перспективних станів системи та зовнішнього середовища. В якості інструментарію проактивного управління обираються найсучасніші методи економіко-математичного моделювання та новітні інформаційні технології.

The article deals with the development of conceptual framework for proactive management as a special type of socio-economic systems' management aiming at the active formation potentially perspective conditions for the system and the environment. Advanced methods of economic-mathematical modeling and information technology are offered as a proactive management tools.

Ключові слова: проактивність, проактивне управління, соціально-економічна система.

Keywords: proactive, proactive management, socio-economic system.

В останні роки в роботах видатних теоретиків управління, перш за все П.Друкера, С.Кові та інших, зроблений акцент на необхідності переходу від гнучкого адаптивного пристосування організацій до умов зовнішнього середовища до активного, ініціативного впливу на середовище, до моделі проактивної поведінки. Адаптивність, пристосування, гнучкість, взяті самі по собі, позбавляють організацію ініціативи, а планування, здійснюване в такому ключі, – позбавляє її дійсної перспективи, стратегічних орієнтирів.

Проактивний підхід до управління соціально-економічними системами (СЕС) ґрунтується на розумінні їх надзвичайної складності як відкритих систем та взаємозалежності з зовнішнім середовищем, а також важливості людських та інтелектуальних ресурсів в функціонуванні та життєзабезпеченні систем. Компетенція проактивності базується на знанні процесу руху людини і суспільства в майбутнє і досвіді реальної участі людей в цьому процесі.

Про доцільність проактивного підходу до управління говорять наразі чимало практиків, пов'язаних з управлінням бізнесом [1, 2]. Вченими здійснюються намагання теоретично обґрунтувати його основи щодо управління конкретними СЕС, в основному підприємствами [3-6].

Потрібно зазначити, що на сучасному етапі теоретичні засади проактивного управління недостатньо висвітлені у науковій літературі.

Взагалі, чимало праць науковців присвячено проблемам розробки комплексу превентивних заходів, який дає можливість ефективно випереджати настання потенційних явищ (максимально використати можливість чи не допустити будь-якої загрози діяльності). Проактивний підхід до управління втілюють активне управління ситуаціями [7], антисипативне управління [3, 4], упереджувальне управління [8], випереджаюче управління [9], превентивне управління [10]. Проактивний підхід притаманний і деяким видам антикризового управління [11, 12], управлінню за цілями [13], рефлексивному та інформаційному видам управління [11].

Проведений аналіз наукових досліджень з основних напрямів управління, що втілюють проактивний підхід, продемонстрував значну різноманітність поглядів на керування процесами цілеспрямованих перетворень в системах, що дають можливість ефективно випереджувати настання потенційних явищ, та засвідчив доцільність формування теоретичних засад і методології проактивного управління СЕС – управління, що реалізує системну компетенцію проактивності.

Метою даної статті є розробка концептуальних положень проактивного управління СЕС, що ґрунтується на використанні формалізованих процедур і методів економіко-математичного моделювання, новітніх інформаційних технологіях. Це потребує вирішення таких завдань: обґрунтувати доцільність дослідження проактивного управління як особливого виду управління; описати базові блоки методології – мету, принципи, що закладені в основу, основні процеси, інструменти та результати проактивного управління.

Проактивне управління СЕС є систематичним цілеспрямованим процесом, що комплексно охоплює всі сфери діяльності системи в будь-який період її функціонування та виступає невід'ємною складовою частиною загального процесу управління.

Враховуючи динаміку, нюанси ситуацій, проактивний підхід дозволяє так сформувати управлінський вплив, щоб, проходячи причинно-наслідковою мережею, визначеною цілями, стратегією та технологією управління, він значно підсилював позитивні тенденції та одночасно послаблював негативні сили. Проактивне управління полягає в керованій динамічній самоорганізації системи.

Проактивне управління не можна ототожнювати з іншими видами управління, що займаються розробкою превентивних організаційних заходів.

Проактивне управління базується на філософії активного управління ситуаціями [7]. Обидва підходи виходять з новітніх реалій та тенденцій, а саме, глобалізація, інформатизація, відкритість економіки, зростання ціни часу, темпу зміни зовнішнього середовища, втрат від несприятливих ситуацій, зростання передбачуваності ситуацій в наслідок розвитку ЗМІ, застосування нової технології прогнозування. Також їх об'єднує розуміння єдності, взаємопов'язаності, рівнозначності зовнішнього і внутрішнього середовища системи, двосторонніх зв'язків між ними. При цьому активне управління ситуаціями використовує ендогенне розуміння системи, базується

на класичному ситуаційному підході. Проактивне управління, виходячи з нової системної парадигми [17], має за об'єкт дослідження СЕС, що включають ситуації, але є більш загальним поняттям, і покликане впливати на процеси формування тетрад. До того ж горизонт проактивного управління охоплює разом з теперішнім і майбутнім системи також і її минуле, чого не спостерігається ні при активному управлінні ситуаціями, ні при антисипативному управлінні.

Антисипативне управління, маючи багато спільного з проактивним управлінням, спрямоване на завчасні дії, які дають змогу пристосуватися до майбутніх змін середовища [3-4]. Проактивне управління передбачає активний вплив на зовнішнє середовище, покликане ініціювати зміни. До того ж антисипативне управління широко не використовує концепцію синергізму, тоді як проактивне управління полягає в керуванні самоорганізацією систем.

Стратегічне управління, як і проактивне управління, спрямоване на пошук нових можливостей в конкурентній боротьбі, але вибирає для цього стратегію пристосування до майбутніх змін зовнішнього середовища, вважаючи внутрішнє середовище системи другорядним відносно зовнішнього. При проактивному управлінні зовнішнє і внутрішнє середовища єдині, взаємопов'язані, рівнозначні. Таке управління орієнтоване на передбачення тенденцій і загроз як з боку зовнішнього, так і внутрішнього середовища. Внутрішнє середовище цілеспрямовано змінюється для надання впливу на зовнішнє середовище з метою створення сприятливих ситуацій. Системний і ситуаційний підхід при стратегічному управлінні непослідовні: цілі не мають першочергового значення в управлінні, його стратегія не розглядається в зв'язку з ситуаціями і суперечностями. В проактивному управлінні системний підхід послідовний, розвинений через використання ситуаційного, соціально-психологічного, ймовірнісного і технологічного підходів. В стратегічному управлінні слабо розкриті джерела синергетичного ефекту; проактивне управління таким джерелом вважає розв'язання суперечностей функціонування систем і передбачає побудову ситуаційних синергетичних механізмів.

Спільність антикризового і проактивного управління полягає в здатності передбачати кризи, пришвидшувати їх, попереджувати, готуватись до них. При цьому кризи сприймаються лише як потенційні загрози. Проактивне управління розглядає поряд з загрозами реалізацію можливостей для розвитку системи. До того ж проактивне управління стосується всіх функціональних сфер системи, тоді як антикризове зосереджується в більшості випадків на фінансовій сфері.

Екзогенне розуміння системи, визнання активної ролі людини в управлінні об'єднують проактивне управління з рефлексивним підходом. При цьому основою проактивного управління є моніторинг системи і зовнішнього середовища з метою пошуку проектів, тоді як основою рефлексивного управління виступають свідомо сформовані інформаційні впливи.

Наведений порівняльний аналіз свідчить, що з точки зору активного створення конкурентних переваг, проактивне управління потенційно є більш ефективним, ніж

інші види управління. Виходячи з цього, доцільним є формування методології проактивного управління СЕС.

Наразі розглядають чотири рівні методології: філософський, загальнонауковий, конкретно науковий, технологічний [14]. Розвиток технологічного рівня призвів до формування нового напрямку – методології практичної діяльності, або вчення про організацію діяльності [15]. При цьому діяльність розглядається як цілеспрямована активність людини (груп людей), а організація включає такі аспекти, як цілеспрямованість, внутрішню впорядкованість, узгодженість взаємодій, єдність форм, засобів, методів. Саме ці аспекти розглядатимуться при побудові методології проактивного управління СЕС. Необхідно дослідити структуру та логічну організацію, як зазначено в [15], які забезпечують внутрішню упорядкованість та узгодженість взаємодій в управлінській діяльності, а також сукупність методів, що забезпечують єдність форм і засобів їх застосування для розв'язання логічно узгодженого комплексу завдань.

Такий підхід до методології, взятий за основу, дозволяє запропонувати наступну схему розробки методології проактивного управління СЕС (рис.1).

Проактивним управлінням будемо називати управління, що спрямоване на формування потенційно перспективних станів СЕС та зовнішнього середовища.

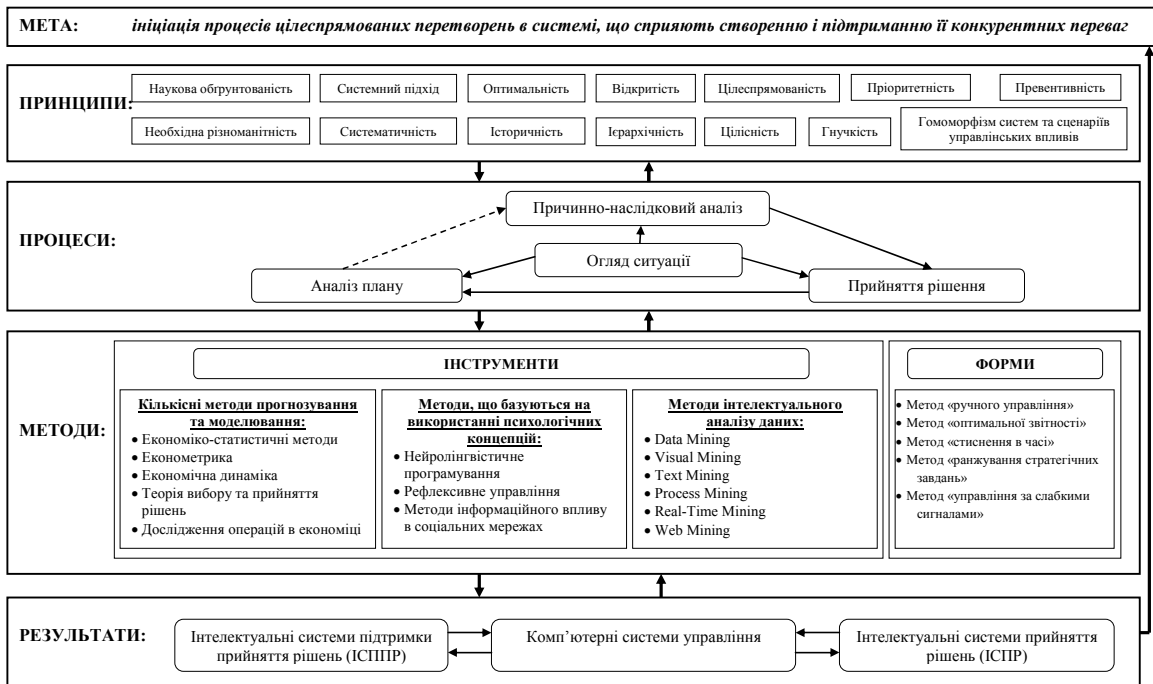

Рис.1. Базові блоки методології проактивного управління СЕС (складено автором)

Метою проактивного управління є ініціація процесів цілеспрямованих перетворень в системі, що сприяють створенню і підтриманню її конкурентних переваг.

Виходячи з мети проактивного управління, можна сформулювати принципи, що закладені в основу пропонованої методології.

Одним із основних у системі загальних принципів проактивного управління є принцип системного підходу до розв'язання управлінських завдань. Проактивне управління доцільно базувати на системній парадигмі Я.Корнаї та новій теорії економічних систем [16, 17]. При цьому стійкість тетрадної конфігурації та ефективність обміну ресурсами відповідних підсистем залежатимуть від прийняття цілепокладаючих, стратегічних та оперативних рішень (рис.2).

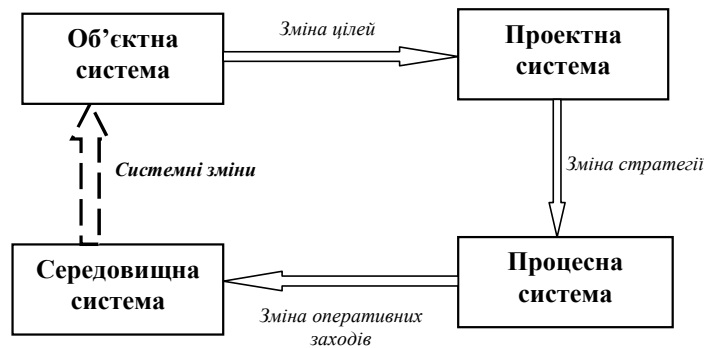

Рис. 2. Зв'язок управлінських впливів в економічній тетраді (складено автором)

Принцип ієрархічності передбачає, що проактивне управління має здійснюватися на різних рівнях ієрархії управління системи. В зв'язку з цим принцип ієрархічності вимагає опрацювання різних сценаріїв розвитку ситуації та відповідних їй заходів для всіх рівнів управлінської ієрархії: стратегічного (визначення місця системи в зовнішньому середовищі та цілепокладання), тактичного (підготовка управлінських рішень з реалізації стратегії та ресурсне забезпечення реалізації відповідних заходів), оперативного (забезпечення індивідуальної діяльності з реалізації окремих завдань). При цьому проактивне управління вимагає реалізації таких типів управлінських рішень як цілепокладаючі (визначення актуальних цілей системи), стратегічні (визначення відповідної меті ефективною стратегії, що підкріплена можливостями її реалізації) та оперативні (визначення оперативних впливів, що відповідають обраній стратегії).

Система проактивного управління завжди повинна відповідати загальним цілям функціонування системи. В умовах можливої частоті зміни сценаріїв розвитку системи має надзвичайне значення принцип цілісності, оскільки він забезпечує постійну узгодженість, спрямованість на єдиний результат всіх рівнів ієрархії.

Принцип історичності пов'язаний з необхідністю врахування досвіду, що накопичується протягом функціонування системи. Це може бути як власний досвід,

так і досвід конкурентів, схожих систем і людства в цілому. Принцип історичності вимагає не лише фіксації та зберігання цього досвіду, але і активного його використання при організації управління. До того ж одним із найважливіших процесів функціонування СЕС є реплікація, тобто породження подібних собі систем; це підвищує корисність накопичення досвіду.

Принцип необхідної різноманітності взагалі є основним принципом досягнення керованості. Він стверджує, що різноманітність управляючої системи повинна бути не меншою за різноманітність керованого об'єкту. Незважаючи на те, що різноманітність середовища завжди суттєво вища за різноманітність управлінських операцій, є можливість звужити цю різноманітність та розширити вплив на неї. Звуження різноманітності реалізується за рахунок уміння структурувати інформацію, систематизувати її, підмічати закономірності та класифікувати ситуації, з метою розробки рішень для вже обмеженої їх кількості. Розширення можливостей суб'єкта управління здійснюється за рахунок уміння керівника запустити процеси самоорганізації, що забезпечують варіативність реакцій об'єкта управління на зовнішні впливи.

З вищезгаданим принципом пов'язаний принцип гомоморфізму систем та сценаріїв управлінських впливів. Універсальність сценаріїв означає, що один і той самий сценарій може бути застосованим до множини ситуацій, які можуть бути віднесені до одного класу. Спільні для кожного класу заходи можуть уточнюватися та доповнюватися на тактичному рівні ієрархії в міру їх реалізації.

Виходячи з базових принципів проактивного управління, його основними завданнями мають бути ідентифікація цілепокладаючих, стратегічних та оперативних завдань; виявлення проблемних об'єктів; дослідження причин виникнення проблемних об'єктів; формування упереджувальних або сприяючих управлінських заходів; формування підстраховувальних заходів та передбачення умов введення їх до дії; визначення сценаріїв розвитку системи без та з врахуванням управлінських впливів.

В основу методології проактивного управління покладемо процесний підхід, запропонований Л.Планкеттом і Г.Хейлом [18]. Основна увага при цьому зосереджується на певній послідовності дій з управління, яка створює основу для застосування логіки, суджень та аналізу інформації про проблеми.

Проактивне управління охоплює такі основні процеси: причинно-наслідковий аналіз, прийняття рішення, аналіз плану та огляд ситуації. Ці процеси класифіковані за часом (минуле, сучасне, майбутнє), кожний з них має свою спрямованість та містить послідовність кроків, а також набір прийомів, які повинні застосовуватись окремо і в певній послідовності. Всі розглядувані процеси взаємопов'язані. Цикл проактивного управління можна починати з будь-якого процесу, а потім прямувати від нього до наступного в логічній послідовності. Незважаючи на певну подібність

загальних принципів, на яких засновані всі процеси проактивного управління, вони певним чином відрізняються один від одного.

Причинно-наслідковий аналіз наголошує, перш за все, на правильній постановці проблеми з точки зору виявлення тих реальних причин, котрі породили її в якості розриву між бажаним і наявним. Цей процес може і повинен реалізовуватись на всіх етапах повного циклу розв'язання проблем, але в певній ситуації його застосування самодостатньо для того, щоб гарантувати ефективне управління. Це ситуація, коли із чіткої постановки проблеми випливає її очевидне розв'язання, хоча, на перший погляд, суть проблеми і характер причин, що її викликали, можуть бути далеко не очевидними, звідки й випливає необхідність в причинно-наслідковому аналізі.

Прийняття рішення – наступний процес проактивного управління. Даний термін Л.Планкетт і Г.Хейл використовують у його вузькому розумінні – як процес аналізу і розв'язання проблем в ситуації, коли успіх залежить, перш за все, від правильної оцінки наслідків реалізації тих або інших альтернатив. Тут акцент зміщується на дію, на її співставлення з майбутнім, хоча основа методики проактивного управління залишається в принципі незмінною. На цьому етапі ефективно реалізується ситуаційний підхід до прийняття рішень через процедури, що залежать від типу рішень: стандартних, бінарних, багатоваріантних або новаторських.

Аналіз плану – ще один крок до поширення методики проактивного управління на майбутнє. Він полягає в тому, щоб не лише правильно поставити проблему і не лише оцінити наслідки і ризик, пов'язані з реалізацією кожної з альтернатив, головне – зосередитись на процесі практичної реалізації альтернативи, що обрана для розв'язання даної проблеми. Тут акценти зміщуються не на план як на сукупність показників, що мають бути досягнутими, а на програму дій як послідовності заходів з досягнення цього кінцевого результату. В центрі аналізу плану знаходиться виявлення потенційних проблем як негативних факторів і потенційних можливостей як позитивних факторів, на які можна сподіватися в ході реалізації плану. Детальна розробка цих аспектів діяльності по розв'язанню проблем і прийняттю рішень є однією з найпотужніших характеристик методики проактивного управління. Адже надто часто проблеми загострюються саме в зв'язку з тим, що в організаціях не передбачені «аварійні сигнали», що повідомляють про виникнення проблем, заздалегідь не плануються підстраховувальні заходи, відсутні резерви для швидкої реалізації дій з ліквідації несподіваних ускладнень тощо.

Четвертий процес проактивного управління – огляд ситуації. З точки зору загальної реалізації розв'язання проблем і прийняття рішень він повинен здійснюватись на початкових стадіях постановки проблеми. Якщо при причинно-наслідковому аналізі основним є виявлення факторів, що створили проблему, то при огляді ситуації головне – це правильно сформулювати проблему, вичленити її з низки інших суміжних проблем. Огляд ситуації особливо доцільний тоді, коли проблем кілька, всі вони пов'язані з розв'язанням набору задач і необхідно встановити пріоритетність розв'язання цих задач, важливість задач, терміни їх розв'язання,

тенденції розвитку проблем та їх сподіваних наслідків. Огляд ситуації пов'язаний і з певним розподілом наявних можливостей для розв'язання проблем, коли визначається, за що потрібно братися спочатку, а за що – пізніше. Процес огляду ситуації складається з чотирьох основних кроків: виявлення і усвідомлення задач; уточнення задач; встановлення пріоритетів; визначення відправної точки аналізу.

Інструментарій для реалізації основних процесів проактивного управління демонструє блок методів, розглядаючи які, потрібно виділити інструментарій та форми проактивного управління. При цьому різні інструменти можна застосовувати до розв'язання множини завдань та на різних етапах реалізації процесів проактивного управління.

Серед інструментів проактивного управління доцільно запропонувати як класичні кількісні методи прогнозування та моделювання, так і методи, що базуються на використанні психологічних концепцій, та, головне, інтелектуальний аналіз даних.

Потреба в новому інструментарії для реалізації проактивного управління СЕС обумовлена нерозв'язуваністю низки важливих задач, перш за все, прогнозування процесів, пояснення явищ і прийняття рішень, коли класичними інструментами неможливо скористатись через складне переплетіння різнорідних факторів, в тому числі соціально-психологічних. Нові і модернізовані статистичні методи, нові технології і інструменти індуктивної переробки інформації у поєднанні з потужністю сучасних комп'ютерів створили «плацдарм» для прориву на фронті емпірико-індуктивної методології і реалізувались у вигляді технології інтелектуального аналізу даних, що має стати базовою для розв'язання завдань проактивного управління [19].

Результатом реалізації запропонованих методів проактивного управління є забезпечення осіб, що приймають рішення в СЕС, підтримкою щодо формування ефективних цілепокладаючих, стратегічних та оперативних рішень на основі комп'ютерної технології управління, яка передбачає активне використання систем підтримки прийняття рішень (СППР забезпечують необхідною інформацією для оцінки ефективності обраної стратегії розвитку і ступеня реалізації цілей системи) та систем прийняття рішень (СПР), здатних самостійно формувати управлінські впливи.

Комп'ютерна технологія проактивного управління має представляти собою циклічний процес взаємодії людини з системою протягом всього процесу управління, включаючи аналіз ситуації, формування рішень і динаміку їх виконання.

Реалізація викладених завдань та сформульованих принципів проактивного управління дозволить вийти на якісно новий рівень управління СЕС в умовах динамічного високо турбулентного зовнішнього середовища через застосування найсучасніших методів економіко-математичного моделювання, новітніх інформаційних технологій, що дозволить зробити таке управління універсальним, дієвим та ефективним.

Розробка теоретичних та методичних положень зі створення та впровадження в практику проактивного механізму прийняття управлінських рішень, формалізація його

до рівня конкретних економіко-математичних моделей та інформаційних технологій повинні стати основними об'єктами подальших досліджень в цьому напрямі.

Література

1. Пэнди П.С. Курс на Шесть Сигм: Как General Electric, Motorola и другие ведущие компании мира совершенствуют свое мастерство / П.С. Пэнди, Р. П. Ньюмен, Р. Р. Кэвенег. – М.: ЛОРИ, 2002. – 375 с.
2. Proactive vs Reactive Management [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.comptechdoc.org/man/begin/mantechpro.html>
3. Руденский Р.А. Антисипативное управление сложными экономическими системами: модели, методы, инструменты: монография / Р. А. Руденский. – Донецк : Юго-Восток, 2009. – 257 с.
4. Адамів М. Сутність та роль антисипативного управління на підприємствах / М.Адамів // Галицький економічний вісник. – 2010. – №3(28). – С.112-121.
5. Райко Д.В. Стратегічне управління розвитком маркетингової діяльності: методологія та організація: монографія / Д.В.Райко. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2008. – 632 с.
6. Бушуева Н.С. Модели и методы проактивного управления программами организационного развития: монография / Н. С. Бушуева. – К.: Науковий світ, 2007. – 200 с.
7. Хухрин А.С. Проблема активного управления ситуациями Философская концепция / А. С. Хухрин, А. С. Хухрина, П. Н. Семенов // Философия и общество. – 2000. – № 4. – С. 76- 91.
8. Вертакова Ю.В. Упреждающее управление на основе новых информационных технологий / Ю. В. Вертакова, Э. Н. Кузьбожев. – Курск: Кур. гос. техн. ун-т, 2001. – 150 с.
9. Подсолонко В.А. Опережающее управление развитием экономики: монография / В.А.Подсолонко. – Симф. : Крымучпедгиз, 2007. – 680 с.
10. Колотилин Б.А. Превентивное управление энергетическими организациями / Б. А. Колотилин, Е. В. Кузьмин. – Самара: Поволж. ин-т бизнеса, 2004. – 131 с.
11. Міждисциплінарний словник з менеджменту : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [авт. кол.: Черваньов Д. М. та ін.; за ред.: Д. М. Черваньова, О. І. Жилінської]. – К. : Нічлава, 2011. – 623 с.
12. Daft R. L. Organization Theory and Design / R.L. Daft, J.Murphy, H.Willmott. – Thomson South-Western., 2004. – 624 p.
13. Рахманкулова Г.И. Стратегическое планирование: управление по целям / Г. И. Рахманкулова. – Казань: Казанский гос. ун-т, 2009. – 264 с.
14. Философский энциклопедический словарь – М.:ИНФРА-М, 2009.–568 с.
15. Новиков Д.А. Методология управления / Д. А. Новиков. – М. : URSS , 2011. – 126 с.
16. Клейнер Г.Б. Развитие теории экономических систем и ее применение в корпоративном и стратегическом управлении / Г. Б. Клейнер. – М.: ЦЭМИ РАН, 2010. – 59 с.
17. Корнаи Я. Системная парадигма // Вопросы экономики. – 2002. – № 4. – С.3-22.
18. Планкетт Л. Выработка и принятие управленческих решений / Л.Планкетт, Г.Хейл. – М: Экономика, 1984. – 168 с.
19. Прогнозування соціально-економічних процесів: сучасні підходи та перспективи: монографія / [авт. кол.: Черняк О.І. та ін.; за ред.: О.І.Черняка, П.В.Захарченка]. – Бердянськ: Видавець Ткачук, 2011. – 436 с.